

## ÖZBEK MİZAHINDA NASREDDİN HOCA ALGISI

### The Nasreddin Hodja Perception in Uzbek Humor

ERHAN SOLMAZ\*

**Öz:** Sözlü geleneğin özlü ve nükteli yaratmalarından olan fıkra; vermek istediği mesajı "tip" üzerinden sunan önemli bir türdür. Fıkraların temel işlevi eğlendirmektir. Ancak bu işlevin yanında eğitmek, ders vermek de fıkraların belirgin özelliklerindedir.

Bu kısa ve yoğun anlatmalarda en büyük görev "fıkra tipi"ne aittir. Fıkra tipi, içinde yetiştiği toplumun sosyo-kültürel, dinî-didaktik birçok özelliğini bünyesinde taşır ve bu özellikler bir sonraki nesle fıkra tipi sayesinde aktarılır. Türk dünyasının en çok bilinen ve hemen hemen bütün boylarında görülen fıkra tipi Nasreddin Hoca'dır. Ortak aklı, bilgeliği ve hazır cevaplılığı simgeleyen bu tip Anadolu sahası dışında belki de en çok Özbekistan sahasında görülmektedir. Hatta bu tip Özbek sahasında öylesine benimsenmiştir ki "Efendi anlat" denildiğinde insanlar fıkra türünü anlamaktadırlar.

Biz de çalışmamızda Özbekistan sahasındaki Afandi/Nasreddin Hoca'nın sınırlarını tartışıp, Efendi algısının ortaya koyduğu neticeleri, Efendi kimliğini ve bu kimliğin yansımaları hakkında bilgi vereceğiz.

**Anahtar kelimeler:** Afandi, tip, Özbekistan, mizah, fıkra.

**Abstract:** The anecdote which is one of the humorous and compendious produces of the verbal tradition, is an issue that dishes up what including message on the "type". The basic function of the anecdote is the amusing. But the disciplining and teaching is also some marked features of the anecdotes. The main task belongs to "anecdote type" in the anecdotes, these short and consistent narrations. The anecdote type includes a number of socio-cultural, religious-didactic features that has been produced in which society and these features has been transferred to next generation thanks to the anecdote.

Makale Gönderim:  
24.11.2016  
Kabul Tarihi:  
21.12.2016

The anecdote type that known and occurred by all Turkish societies and places is Nasreddin Hodja. That type symbolized the common brain, profundity and wittiness, occurred in Uzbekistan except to Anatolian field. However that type extremely accepted in Uzbek field. So the people

\* Yrd. Doç. Dr. Uşak Üniversitesi erhan.solmaz@usak.edu.tr

*understand that means an anecdote when others say "tell Efendi."*

*In this communique, the borderings of Afandi/Nasreddin Hodja anecdotes in Uzbekistan will be canvassed and will be made an exposition about results of the Afandi perception and reverbarations of Efendi identification.*

**Keywords:** *Afandi, type, Uzbekistan, humour, anecdote*

## GİRİŞ

Türk sözlü geleneğinin mizaha dayalı türlerinden olan fıkra; tez-anti tez mantığı çerçevesinde, espri cümlesinin final bölümünde olduğu kısa ve yoğun anlatımlardır. Bu anlatı türünde tip önemli bir yer tutar. Anlatının okuyucu/dileyiciye vermek istediği mesaj “tip” aracılığıyla iletilir. Dolayısıyla fıkra mantığı içerisinde tip önemli bir yer tutar. Hatta çoğu zaman tipin anlatının önüne geçerek söz konusu fıkra ad olur; “Temel Fıkraları”, “Nasreddin Hoca Fıkraları” gibi.

Fıkra tipinin nasıl ortaya çıktığı ve kültürel olarak kim olduğu hususunda Dursun Yıldırım’ın çalışması önemli bir hareket noktasıdır. Yıldırım’a göre; “Halkın kendisini temsil etme gücü verdiği bu tipler, yaşamış kişilerden olabileceği gibi, çeşitli zümrelerin, azınlıkların bölge ve yörelerin, kültürlerin ortak hususiyetlerinin bir araya gelmesinden meydana gelen, fizik ve ruhî portre kazanmış, ortak yapı hususiyetlerini belli bir şahsiyet halinde koymuş, kişilik vasfı belirmiş tipler de olabilir. Fıkra tipi doğduğu ve yaşadığı cemiyetin ortak yönlerini temsil ettiği müddetçe de yayılma, tanınma ve kabul edilme alanını genişletir (Yıldırım 1999: 18). Ayrıca tipin halk içinde sevilip benimsenmesinde önemli olan bir diğer husus da tipin bireysel tecrübeyi yansıtırken kolektif bir bilinç sergilemesidir. Bildirimize konu edindiğimiz Nasreddin Hoca da kolektif bilincin inşasına en güzel örnektir.

Türk mizahının güçlü temsilcilerinden olan Nasreddin Hoca hem belleklerdeki canlılığıyla Türk dili ve kültürünün sınırlarını genişletmiş hem de sade halkı temsil gücüyle milli birlik ve bütünlüğün perçinlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türk milletinin dünyaya “kıvrak zekâ ve hoşgörü” sembolü olarak armağan ettiği Nasreddin Hoca, aynı zamanda Türk kültürünün akıl iyesisidir. Karşılaştığı olayları derinlemesine analiz edebilen bu zekâ, yine bu olaylara en uygun nükteyi oluşturmakta da ustadır. Nasreddin Hoca yüzlerce yıllık Türk halk kültürünün ortaya çıkardığı bir “kültürel kahraman”dır. (Başgöz, 2005: 38).

Hoca, Türk dünyasının ve Türk’ün ayak bastığı hemen her coğrafyada bulunmaktadır. Ancak Nasreddin Hoca’nın adı, gerek Türk dünyasında gerekse öbür ülkelerde farklı şekillerde söylenmekte ve yazılmaktadır. Bu farklılık ülkelerin bölgelerine göre değişebileceği gibi dönemlerine göre de değişebilmektedir. Bizde de adın farklı şekillerinin olduğu unutulmamalıdır. Günümüzde çokça kullanılan şekil Nasreddin’dir; bunu Nasrettin takip etmektedir. Türk dünyasındaki adları ise şu şekildedir: Azerbaycan’da “Molla Nasreddin” Karaçay’da “Nasr Hoca” Kazakistan’da “Koca Nasır, Hoca Nesir, Kuja Nasr” Kırgızistan’da “Ependi” Türkmenistan’da “Ependi, Nasreddin Ependi”, Macaristan’da “Nasreddin Hodzsa”, Romanya’da “Nasreddin Hogeas” (Sakaoğlu, Alptekin, 2009: 27-28) Çin’de de “Avanti” olarak tanınmaktadır.

Türk dünyasının kültür ve medeniyet beşiklerinden birisi olan Özbekistan’da da Nasreddin Hoca çok canlı bir şekilde yaşamaktadır. Nasrettin Hoca Özbek Türkleri arasında “Nasriddin Afandi” veya kısaca “Afandi” olarak tanınmaktadır. Önemli Özbek bilim insanlarından Hadi Zarif, Özbek “Sovet Folkloristikası Tarihiden” adlı eserinde konuyla ilgili olarak, Afandi’nin 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Özbek sahasında görülmeye başlandığı belirtmektedir. 1935 yılında aldığı bir yazma eserde Hoca’ya ait 19 latifeye rastlandığını bu eserin de 1862-1863 yıllarında Rum lisanından yani Osmanlı Türkçesiyle yazıldığını bu latifelerin Azerbaycan üstünden Özbekistan’a geçtiğini ifade etmektedir. (Zarif, 1970: 223). Aslında bu bilgi Özbek sahasında Nasreddin Hoca’ya neden “Afandi” denildiğini de açıklar niteliktedir.

Nasreddin Hoca, Özbek halkı arasında o denli sevilip benimsenmiştir ki Özbekler Hoca’nın anavatanın Özbekistan olduğuna dair iki farklı rivayet olduğunu iddia etmişlerdir (Fedakâr, 2009: 67). Halk arasındaki her iki rivayette de Nasriddin Afandi’nin vatanı olarak Buhara gösterilmektedir. Bu rivayetlerden birincisine göre; Buharalı testi ustası Sermamat’ın çocuğu yoktur. Karısının duaları sonucu testilerinin birinin içinde iki dişi olan bir bebek bulur. Bebeğin doğuştan iki dişinin olması onun büyüdüğünde hükümdar olacağına işaretidir. O zamanın Buhara kanunlarına göre bebeğin anne ve babası doksan gün içinde bulunamazsa Sermamat bu bebeği evlatlık alır. Çocuk büyüyüp oldukça akıllı biri olur ve daima babasına yardım eder. Nasriddin Afandi adaletsizliğe karşı çıkan, öksüz ve gariplere yardım eden biridir (Cabbarov 1996: 47).” Söz konusu bu rivayette görülen “çocuksuzluk motifi” ve “kahramanın olağan üstü doğumu” bilindiği üzere Türk mitolojisinde, destan ve halk hikâyelerinde sık rastlanan motiflerdendir. Ayrıca Özbek halk inanışında bir kişinin ağzında diş ile doğması, kişinin “börübay (kurt soylu)” olduğunun ve ileride büyük bir kahraman olacağına işaretidir. Emir Timur da tıpkı böyle doğmuştur. Bu köken miti de bize Afandi’nin Özbek sahasında mitik bir değer (Alptekin, 2011: 25-27), destansı bir kahraman gibi algılandığını göstermekte olup, Özbek boyunun yaşadığı sosyo-politik zorluklarda neden Afandi’nin ortaya çıktığını da anlatması bakımından oldukça kayda değerdir. Afandi tipinin anavatanı hakkında Özbekler arasında bulunan bir diğer rivayetine göre, “Afandi’nin anavatanı, Buhara’daki Zarafşan nehri yakınlarında bulunan ve tarihi çok eskilere kadar giden “Şirini” köyüdür. Özbek fıkralarındaki mahalli tiplerden biri olan Şirini köylüleri Afandi’nin kendi köylerinde doğup büyüdüğüne inanmaktadırlar. Yaşlı Şirinililerin anlattığına göre; Afandi, insanların “horoz her yerde aynı öter” şeklindeki sözlerine inanmadığı için köyden çıkar ve pek çok memleket gezerek köyüne geri döner. İnsanların söylediklerinin doğru olduğunu öğrenen Afandi; “Hiçbir yerde adalet yokmuş, vakitsiz öten horozun başı kesilirmiş” der. Bütün dünyayı gezip dolaşan Afandi köylülerine, kendisini öldükten sonra Zarafşan nehrinin yanındaki tepenin üzerine gömmelerini ve bu tepenin yanına bir minare yaparak minarenin üzerine de bir horoz heykeli dikmelerini vasiyet eder. Şirini köyündeki yaşlıların anlattıklarının en ilginç tarafı da şöyledir; Afandi ölümünden önce kendine bir kabir yaptırır, bu kabrin etrafında duvar olmasa da kabrine bir kapı yaptırır ve bu kapıya iki tane kilit asar (Otaş 1993: 43-44).

Özbekistan sahasındaki Afandi fıkraları yapıları bakımından incelendiğinde, Afandi tipi anlatılarda iki farklı şekilde karşımıza çıkar. İlkinde Afandi; akıllı, söz söyleme ustası, nazik tabiatlı, hayat tecrübesi olan, emeğe saygılı, insanları seven, adaletli, şefkatli, zulüm ve adaletsizliğe karşı duran ve oldukça ilginç bir tip olarak tasvir edilir. Bu fıkralarda haksızlığa ve adaletsizliğe karşı olan duruşunu kinaye, alay, taşlama ve mizah yoluyla gösterir. İkincisinde ise Afandi; oldukça sıradan, sezgisiz, aptala yakın bir tip olarak tasvir edilmektedir. Bu şekilde tasvir edildiği fıkralarda da aptallık, saflık, hissizlik gibi kötü özellikleri şaka ve alaya alma yoluyla güldürerek eleştirir (İmamov 1990: 217.).” Yoldaşeva, Nasreddin Hoca ile ilgili kaleme aldığı eserinde Hoca'nın temel özelliklerini ve bir fıkra kahramanı olarak anlatılarda üstlendiği rolleri şöyle açıklar; “O, içimizden biridir ama hep öndedir. Fikri ve topluma örnek olan davranışları bakımından öndedir. Kibirli, dediğim dedik bir kişi değildir. “Afindinin keyifli, zeki, kıvrak sözleri, taklit mahareti onun karakterini belgeler. Onun kusurlara gülmesi, düşmanlarını taklit etmesi gerekir. Çünkü halk ortasında kendinin alay ederek gülmesi, olayları ifşa etmesi, sadelikleri ve zekice zekâ usulleri de akıllıca iş tutması Afandi'nin karakterine özümsemiş, onun bu özelliği halk fıkralarına yansımıştır. Afandi fakir ve yoksul, yalın ve sade halk arasında vücut bulmuş en sevimli halk kahramanıdır. O kendi tabiatı ve fazileti ile ezilen, kaybeden halkla ilgili kendine has fikirlerini arzu ve isteklerini, sadece alçakgönüllü halk hayatını gösterir. O, her şeye rağmen cebinde sarı kuruşları yok ise de sözcük kabiliyeti, akla gelmez şeyleri düşünmesi ile fazla fazla kendine bina yapan âlimleri, büyük yer sahiplerini, padişahları, vezirleri, kadı ve imamları, sadece bitmek-tükenmek bilmeyen bolluk sahiplerini mağlup eder. Fıkralar Afandinin zekiliğini, gülünçlüğüne bazen de şanssızlığı, neşeli oluşunu karamsarlığa düşmelerini, kaygılı vaziyetlerini de gösterir. Latifelerde Afandi'nin esas özelliği değişmez. Halk bilimine özgü karakter değişmeden devam eder. Her bir latifede Afandi çeşitli hallerde olmasına rağmen sonunda tek bir tip ortaya çıkmaktadır. Bir latifede Afandi hazır cevaplı, ikincisinde düşündürücü, üçüncüsünde ise alaycı ve zeki bir başkasında ise insanın zor durumlardaki halini ifade eder. Latife türünün kendine has özellikleri kahramandan ustalık, marifet, bilmişlik, derin idrak bekler. Afandi imajında bu sayılan özelliklerin hepsini en iyi şekilde görüyoruz. Afandi'nin sade dili, bilgeliği, mütevazılığı ve samimiyeti ve insancıl oluşu gibi özellikleri kendisinde toplamıştır (Yoldaşeva 1979: 5-28).”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Özbek mizahında Hoca'ya yüklenen çeşitli misyonlar vardır. Hoca daima her ortamda, makamda ve zamanda aynı değer ve kişilik özelliklerini gösterir. Dürüst ve çalışmaya önem verir, gerçekçidir. Maddi değil manevi zenginliğe önem verir. Gönül adamıdır. Gönüllerde yaşayıp hüküm sürer. Afandi imgesel düşünmeye kapı açar. Paylaşıcıdır, kanaatkârdır, hak geçmesinden korkar. Sabırlı, akıllı ve adildir. Düşünce ve eylemleri arasında tutarlılık vardır. Afandi kimi zaman mahkemede kadının yanında “gölge kadı” pozisyonunda bulunarak olayları izler ve karar mekanizmasının odak noktasında yer alır. Hoca aslında bu yönüyle hayatın her alanında varlığını sürdürmektedir. Gördüğü aksaklıkları mizahi bir dil ile eleştirir ve

halkın duygularına tercüman olur. İşte bütün bu vasıflarıyla Nasreddin Hoca, güldürerek düşündüren bilge bir kişidir. Hoca'nın hem Türk dünyasında hem de özelde Özbek sahasında bu denli yaygınlaşıp sevilmesi bu coğrafyalarda yaşanan iktisadi ve sosyal hayatın bir neticesi olabilir. İncelediğimiz eserlerde Hoca'nın fıkralarının önemli bir kısmının yaşanan toplumsal sıkıntıların neticesinde ortaya çıkması da bunun bir ifadesidir.

Hoca'nın bütün biyografisi halk içinde anlatılan fıkralarıdır ve bu fıkralarda Hoca, hazır cevap kişiliğinin yanında, zeki, akıllı bir kişidir. Ayrıca Hoca halkın isteklerine tercüman olmuş, sıradan insanın fikirleriyle vücut bulmuş bir kişiliktir. Kanaatimiz odur ki, Özbek sahasında da Hoca'nın sevilmesinin temel nedeni budur. Halk, Hoca'yı kendi hanesinden biri olarak görmekte ve sıkıntı anında Hoca'nın diliyle konuşup problemlerini çözmektedir.

Buraya kadar anlattıklarımızı birkaç örnekle somutlaştırmak istiyoruz:

## MİNARELER ORMANI

*Emir Timur askerleri ile avda üç-dört yüzden fazla ok atsa da bir tane av avlayamamış. Son gece avdan dönerken Emir'in attığı oklardan biri bir ceylana isabet edip ceylanı, yere sermiş. Bu durumdan memnun olan Timur sevinçle emretmiş:*

*-Benim okumla geyik yıkılan yere minare kurulsun!*

*Bu fermanı işiten Efendi gülmüş.*

*Timur sinirlenerek sormuş:*

*-Niçin benim fermanıma gülüyorsun?*

*-İsabet ok için minare kurulmasını emrettiniz, eğer hatalı giden oklar için de ferman verseydiniz, herhalde şu çölde minareler ormanı meydana gelirdi, ona güldüm,- diye cevap vermiş Efendi. (Solmaz, 2016: 661)*

## PADIŞAHIN SÖZÜ

*Bir gün padişah Efendiye sormuş:*

*-Bir soru soracağım bilebilir misiniz?*

*-Bilirim, söyleyin.*

*-Bu dünyada şimdiye kadar gerçekleşmemiş olan ve asla gerçekleşmeyecek olan şey nedir?*

*-Hükümdarın halka verdiği söz, diye cevap vermiş Efendi. (Solmaz, 2016: 715)*

## MÜFTÜ

*Yaşlı bir adam eşeğini kaybetmiş ve Efendiye dert yanmış. Efendi adama öğüt vererek:*

*-Eşeğin kadı, müftü, hoca ve imamlardan birinin eline düşmemişse geri gelir, eğer onlardan birinin eline düşmüşse önce ölünceye kadar çalıştırlar öldükten sonra da eşek etinin helallığıne dair şeriat kitaplarından bir rivayet bulup etini yerler. Demiş. (Solmaz, 2016: 752)*

## ÖLÜNÜN DÜĞÜNÜ

*Efendi bir gün imam önderliğinde birkaç adam ile cenaze törenine giderken, karşısına düğüne giden bir grup adam çıkmış. Onları gören imamın sinirleri tepesine çıkararak:*

*-Sizi günahkârlar! Sevap olan yeri bırakıp, düğüne gidiyorsunuz! Demiş.*

*Efendi sözü bölerek:*

*-Sinirlenmeyin muhterem, biz ölünün düğününe gidiyoruz, onlar dirinin düğününe gidiyorlar. Kimin günahkâr olduğunu Allah bilir. Demiş. (Solmaz, 2016: 797)*

Örneklerde de görüldüğü üzere Afandi; halkı temsil gücüne sahip, karşılaştığı durumlara kıvrak zekâsıyla cevaplar veren, gözlem yeteneği üst seviyede, kritik zamanlarda analiz becerisi olan bir kahramandır. Afandi, yozlaşan toplumu ve toplumsal değerleri de ince bir şekilde tenkit etmektedir. Afandi bir kültürel kahraman edasıyla olaylara müdahale ederek istenen sonucun alınmasında önemli bir rol oynar.

## SONUÇ

Sonuç olarak, Özbek bilim insanları tarafından yapılan araştırmalar neticesinde 19. yüzyıldan itibaren Özbek sahasında izlerine rastlanan Nasreddin Hoca, Özbekistan'da "Afandi" adıyla tanınmaktadır. Mizah dilinin incelikleri ve sınırlarını ustaca kullanarak yüzlerce yıldır Balkanlar'dan Çin Seddi'ne kadar Türkün ayak bastığı bu geniş coğrafyada yaşayan Nasreddin Hoca, Türk dünyasının önemli kültür

merkezlerinden olan Özbekistan sahasında da çok canlı bir şekilde varlığını sürdürür. Doğumuyla ilgili iki farklı rivayetle Özbek halkının muhayyilesinde ve gönlünde eşsiz bir yer edinen Afandi, olağan üstü doğumuyla da adeta “mitik” bir kahraman gibi saygı görmektedir. Her ne kadar Afandi fikra tipi olmanın biraz ötesine geçse de fikra tipinde görülen halkın gözü-kulağı olma, halkın aklına ve hissine tercüman olma işlevi Afandi tipinde de çok net bir şekilde ortaya koymaktadır ve yapılan çalışmalar neticesinde anlaşılmıştır ki Özbek halkı “Afandi anlat” denildiğinde latife türünü anlamaktadır.

Buna göre Özbek sahasında Afandi'nin tip olarak özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür; Afandi daima her ortamda, makamda ve zamanda aynı değer ve kişilik özelliklerini gösterir. Dürüst ve çalışmaya önem verir, gerçekçidir. Maddi değil manevi zenginlik O'nun için ön plandadır. O'ndaki zenginlik ruhu besleyici, zekâ ve algılamayı geliştiricidir. Gönül adamıdır. Gönüllerde yaşayıp hüküm sürer. Afandi imgesel düşünmeye kapı açar. Paylaşımıcıdır, kanaatkârdır, hak geçmesinden korkar. Sabırlı, akıllı, adildir. Düşünce ve eylemleri arasında tutarlılık vardır. İşte bu vasıflarıyla Afandi, güldürerek düşündüren bilge bir kişidir. Afandi'nin keyifli, zeki, kıvrak sözleri, taklit mahareti onun karakterini belgeler. O'nun kusurlara gülmesi, düşmanlarını taklit etmesi gerekir. Çünkü halk arasında kendisinin alay ederek gülmesi, olayları ifşa etmesi, ince ve zekice olaylara ışık tutmak Afandi'nin karakteridir, O'nun bu özelliği fıkralarına da yansımıştır. Afandi fakir ve yoksul, yalın ve sade halk arasında vücut bulmuş en sevimli ve halkla ilgili bir halk kahramanıdır. O kendi tabiatı ve fazileti ile ezilen, kaybeden halkla ilgili kendine has fikirlerini arzu ve isteklerini, sadece alçakgönüllülükle halk hayatını yansıtır. O, cebinde parası olmasa da söz becerisiyle ve kıvrak zekâsıyla âlimleri, toprak ağalarını, padişahları, vezirleri, kadı ve imamları, sadece bitmek-tükenmek bilmeyen bolluk sahiplerini mağlup etmiş ezilen halkın duygularına cevap vermiştir.

Bu yönleriyle Afandi'nin Özbek sahasında da tıpkı Anadolu sahasında olduğu gibi; dostluk, kardeşlik ve barış mayasını günümüz dünyasına da çaldığını görmekteyiz.

## KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, Ali Berat. “Doğu Türklerinin Nasreddin Hocası Mitik Bir Kahraman Mıdır?”. Bilig Dergisi, Güz 2011, S. 59, 21-30.
- BAŞGÖZ, İlhan. (2005). *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- CABBROV, Toramirzo. (1996). Dünya'nın Oğlu Özbek Türk Nasreddin Hoca'nın Dünyası. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- FEDAKÂR, Selami (2009). “Özbek Mizahında Nasrettin Hoca Tipi Ve Fıkraları. İzmir: *Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. Cilt: IX, Sayı 1, Sayfa: 67-73.
- İMAMOV, Kamilcan. (1990). *Özbek Halk Agzaki İcadı*. Taşkent: Okituvçi Neşriyatı.
- OTAŞ, Yoldaş Mukimoğlu. (1993). *Kadimiy Afandi Latifalari*. Taşkent: Halk Mirası Neşriyatı.
- SAKAOĞLU Saim-Ali Berat Alptekin. (2009). *Nasreddin Hoca*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- YILDIRIM, Dursun. (1999). Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YOLDAŞEVA, Farida. (1979). *Özbek Latifalarında Nasreddin Afandi Obrazı*. Taşkent: Fan Neşriyatı.
- ZARİF, Hadi. (1970). “Özbek Sovet Folkloristikası Tarihidan”, “Özbek Sovet Folklorikası Masalaları” 1.Kitap, Taşkent: Fan Neşriyatı.
- SOLMAZ, Erhan. Özbek Mizahında Nasreddin Hoca Tipi ve Fıkraları, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir: 2016. (Yayınlanmamış Doktora tezi)

